

Note etimologice și semantice:
voz, vozar, vozarcă, (a) vozi și Vozie

Mircea CIUBOTARU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Dicționarul limbii române (DLR), tom XIII, partea a 3-a, apărut în anul 2005, înregistrează substantivul *voz*² (variantă *voj*), cu circulație în Transilvania, cu înțelesul ‘vas mare din lemn, cu gura mai largă decât baza, în care se pun strugurii, prunele etc. la fermentat’ și sinonim cu *tocitoare, zăcătoare*. Un derivat diminutival al său este *vozulete*.

Cuvântul următor, *vozar*, termen arhaic, cu difuziune în Moldova, este definit ca ‘slujitor care făcea parte dintr-un corp de oaste al unui ținut’. Sensul este dedus din două atestări, una a unui vâtav de vozari (anul 1776)¹ și una a breslei vozarilor, scutită de bir (anul 1803)².

Termenul, *vozarcă*, regional, desemnând „un fel de luntre” (fără precizări suplimentare), este găsit într-un text ce evocă un episod din ciocnirile dintre trupele rusești și turci [în 1877], lângă Băilești [jud. Dolj], când turcii învinși, fugind spre satul Rast, au fost ajunși din urmă [la Dunăre]: „Ai de s-a dus la Rast s-a atârnat de vozărci, le-a tăiat mâinile, s-a înecat”³.

În sfârșit, verbul *a vozi*, înregistrat prin Moldova, are înțelesul ‘a aduna la un loc (multe lucruri de același fel), a îngrămădi’.

Toate aceste cuvinte au etimologia necunoscută.

O documentare istorică și lingvistică mai insistentă poate conduce la redefinirea sensurilor acestor termeni și, implicit, la clarificări etimologice. Astfel, informațiile despre vozari sînt mai numeroase astăzi, prezența lor fiind consemnată în condicile de cheltuieli și venituri (sămi) ale Vistieriei Moldovei. Cea mai veche datează din anul 1763, când între rufeturi (bresle) apar 15 liudi vozari ot Galați, impozitați cu cîte 2 lei vechi⁴. La 1764, Grigorie Ioan Calimah a fost mazilit și o samă înregistra suma de 20 lei dăruită de gospodstva vozarilor care au trecut

¹ Th. Codrescu, *Uricaru*, XIX, Iași, 1891, p. 364. Despre pocloanele ce trebuiau luate în anul 1776 de la Covurlui: 10 lei de la vataful de vozari și 33 de lei de la 22 vozari, cîte un pol leu unul.

² *Condica Vistieriei Moldovei la 1803*, editor Corneliu Istrati, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, p. 141. Între breslele ce nu plăteau bir la ținutul Covurlui sînt și 20 de vozari. La *Glosar*, editorul explică: *vozar* = slujitor în poliția fluvială la Galați (p. 415).

³ „Șezătoarea”, XVIII, 1922, p. 174.

⁴ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I (1763-1784), editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială *Demiurg*, 2010, p. 54.

calabalâcul gospod⁵ peste Dunăre, la Galați, desigur. Atunci, erau 15 vozari ot Galați⁶, menționați într-o listă cu slujitorii ot Focșani, săimenii ot Galați, pașterii ot Lubănești și alții, care nu plăteau bir, ci doar plocoane anuale, la două vadele⁷.

Printre cheltuielile pentru tocmitul (h)ambariului de la Isaccea, în anul 1796, apare suma de 82 lei plătită la „vozari și călărași ce-au îmblat la Isaccea”⁸, iar în 1797 este consemnată o cheltuială cu doftorul ce a tratat pe vozariul care venea de la Isaccea, fiind împușcat de țilharii ce au ucis atunci un călăraș⁹. În anul 1806, se cheltuiău 61 de lei plătiți unui nefer și la 12 vozari care au mers cu dubasele la Chilia, pentru a aduce o teschere¹⁰, iar alți patru lei costa trimiterea la Sulina, în 1805, a patru vozari cu un vătăman de călărași spre a cerceta un călăraș de Țarigrad¹¹, pentru o anume infracțiune.

În prima catagrafie a târgului Galați, din anul 1831 (aceea din 1820 nu s-a păstrat), între breslele slujitorilor (călărași de Galați, seimeni hătmănești, podari, ciocli ai târgului), apar și șase vozari ai șcheli [portului], cinci locuind în ciastea [cartierul, partea] albă, în Mahalaua din Vale, și unul în ciastea albastră, Mahalaua Râpii¹². Dintre aceștia, cinci erau pescari și unul salahor. Este de presupus că alți vozari, probabil încă vreo 14, locuiau în satele din imediata vecinătate a târgului, de unde puteau veni mai ușor la slujbă, situație ilustrată clar în cazul altor bresle de slujitori, de pildă, cei din ținutul Iași, la 1820. În *Gheneralnic tablou a prescrierii opștescului norod de ținutul Covurluiului*, 1831 (catagrafia ținutului)¹³, nu mai apar breslele slujitorilor, deci nici vozarii.

Toate aceste atestări și detalii identifică atribuțiile de vameși și de dubăsari (șeicari) ale unui mic grup de slujitori domnești de la cel mai important loc de trecere a Dunării de la Galați spre Dobrogea turcească, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă pe la 1830, cînd s-a înființat straja pămîntească (miliția națională), în atribuțiile căreia a intrat și carantina Dunării, cu paza militară a vadurilor principale, iar vechile bresle de slujitori au fost desființate odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului Organic (1832). Așadar, vozarii nu erau un corp de oaste (care nu mai exista în epoca fanariotă), ci de slujitori, și nu din orice ținut, ci numai de la porturile și marile vaduri dunărene.

Mult mai bogate sînt informațiile despre vozari din surse otomane. Cunoscutul turcolog Nicoară Beldiceanu a descris instituția *vozarluk*-ului, într-un articol din

⁵ *Ibidem*, p. 307.

⁶ *Ibidem*, p. 338.

⁷ *Ibidem*, p. 340.

⁸ *Ibidem*, II (1786-1798), p. 446.

⁹ *Ibidem*, p. 475,

¹⁰ *Ibidem*, III (1805-1826), 2011, p. 60.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

¹² Arhivele Naționale Iași, *Vistieria Moldovei*, condica 263/1831 (*Registrurile ciastilor orașului Galați*), f. 9 r. și 123 r.

¹³ *Ibidem*, condica 607/1831.

1973¹⁴, republicat apoi într-un volum de studii¹⁵. Rezumând, știrile și rezultatele cercetării sînt următoarele: termenul *vozar* apare mai întîi într-o condică turcească din 1502-1503, unde sînt menționați cinci vozari de la schela din Hîrșova, iar *vozarlık*-ul a fost o practică (instituție) moștenitoare a administrației fiscale de la porturile dunărene anterioară cuceririi otomane (secolul al XIV-lea). Ea este atestată cu acest cuvînt numai la schelele bulgărești de la Feth ul-Islâm (localitate în apropiere de Porțile de Fier, pe malul sîrbesc de azi, poate Kladova, apreciem noi), Vidin (prima atestare a termenului *vozarlık* din timpul sultanului Baiazid II, 1481-1512), Rahova (azi, Oreahovo), Nikopole, Rusciuk (azi, Ruse) și Silistra, precum și la schelele valahe de la Orșova, Giurgiu, Hîrșova, Măcin, Brăila, Isaccea, Tulcea, Qara Kharamanliq (Sfîntul Gheorghe de azi), și, de asemenea, pe Nistru, la Tighina (Bender, după cucerirea de către turci la 1538). *Vozarlık*-ul era o asociație/tovărășie de vozari creștini (18 la Nikopole, un număr apropiat fiind estimat și în celelalte porturi), avînd monopolul trecerii peste Dunăre a persoanelor, mărfurilor și animalelor cu ambarcațiuni proprii, pentru care obțineau o cotă-parte din venitul afacerii, în funcție de capitalul investit de fiecare asociat. Foarte prețioase sînt, pentru istoria economică, informațiile privind mărfurile și animalele ce erau trecute peste Dunăre în diverse schele și valoarea taxelor percepute. În timpul iernii, cînd Dunărea îngheța, activitatea vozarilor era suspendată. Aceștia aveau și obligația unei campanii de pescuit de patru zile pe an în folosul statului. Sursele lui N. Beldiceanu, numai din secolul al XVI-lea, nu înregistrează activitatea de la Galați, ceea ce înseamnă că atunci nu era acolo o schelă. Termenul derivat *vozarye* desemna taxa percepută, din care jumătate era reținută de fisc sau era destinată trezoreriei imperiale.

Cercetătoarea Anca Popescu pune în relație *vozarlık*-ul, documentat de studiul lui Nicoară Beldiceanu, cu altă instituție otomană, *derbendcilik*-ul, astfel: „Locuită din timpuri preistorice, înălțimea de la Dervent [de pe malul stîng al Dunării, vis-à-vis de insula Păcuiul lui Soare] a găzduit în secolul al XI-lea și o fortificație de piatră care făcea pandant cu cetatea din insulă a Păcuiului. Păstrarea denumirii de *Dervent* sugerează existența anterioară a unui post de control fluvial din epoca otomană. Cele patru poziții, Karaharman, Prislava, Hîrșova și Dervent, sînt strategic valoroase pentru împiedicarea incursiunilor navale nedorite dinspre Marea Neagră. Toate patru străjuiesc cîte un vad al Dunării. Prezența instituției *vozarlık*-ului, în anumite locuri pe malul fluviului, arată vocația acestora de a controla atît traversarea de pe un mal pe celălalt cît și traficul fluvial. Pentru regiunea care ne interesează

¹⁴ *Le vozarlık: une institution ponto-danubienne*, din „Süd-Ost Forschungen”, (München), 32, 1973.

¹⁵ *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566), Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, Londra, 1976, p. 73-90.

aici, această instituție este documentată la Karaharman, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrșova și Silistra¹⁶.

În alt studiu al Ancăi Popescu, găsim încă o referință la problema în discuție, în legătură cu niște podari (tc. *köpriücü*) de la Karasu, „un fel de vozar-i, transportori cu mici ambarcațiuni, de pe un mal pe altul, așa cum sînt întîlniți în porturi ca Tulcea, Măcin, Hîrșova, Silistra etc.”¹⁷.

O chestiune care l-a preocupat pe Nicoară Beldiceanu a fost etimologia cuvîntului *vozar*, încercată anterior de cunoscutul istoric Joseph von Hammer (1815) și de Bistra Cvetkova (1967). Inițial, acesta a fost tentat să caute o origine arabă a termenului, dar a ajuns la sîrb. *vozar*, cu sensurile ‘voiturier, charretier, cocher, rameur, passeur’¹⁸. O situație considerată stranie a reieșit din observația că, deși substantivul *vozar* este sîrbesc, instituția *vozarlık*-ului nu este totuși cunoscută pe traseul din Serbia al Dunării¹⁹. Recenzentul volumului din 1976, istoricul Sergiu Iosipescu, a crezut că poate soluționa dificultatea, propunînd etimonul românesc *vad* > *vădar* > *vozar*, evident o explicație improvizată, fără niciun temei fonetic și semantic²⁰. Anca Popescu, fără să accepte explicit această posibilitate, sugerează eventualitatea valabilității ei prin referirea la anumiți termeni istorici pentru vaduri și serviciul de trecere prin vaduri²¹.

Cu aceste informații, putem pune în relație de derivare în limba română, fără dificultăți formale sau semantice, cuvintele *vozar* și *vozarcă*, acesta din urmă desemnînd o ambarcațiune fluvială de tipul dubaselor, șăicilor sau bacurilor, avînd o capacitate mare de încărcare, și nu o simplă luntre. Derivarea cu sufixul *-ca* este similară în derivatele *coșar* > *coșarcă*, *tătar* > *tătarcă* etc.

În privința dificultății semnalate de Nicoară Beldiceanu, observăm că savantul nu a cunoscut nici existența în română a cuvîntului *vozar* și nici derivatul *vozarcă*,

¹⁶ *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbendcilik-ul*, în „Studii și materiale de istorie medie” (SMIM), XXVIII, 2010, p. 158.

¹⁷ Anca Popescu, *Toponimii multiple în sancak-ul Silistra (sec. al XVI-lea)*, în SMIM, XXIX, 2011, p. 172.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 75.

¹⁹ *Ibidem*, p. 76.

²⁰ „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, 1979, p. 579-584.

²¹ *Străjuirea navigației pe Dunăre ...*, p. 158, nota 36: „Un text din secolul al XVII-lea cuprinde expresia *praefectus vadorum*, v. V.A. Urechiă (ed.), *Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646. Urmărit de text, însoțit de acte și documente*, AARMSL, seria a II-a, 1893-1894, București, 1895, 16, p. 179. Mai trebuie amintit că, în secolul al XV-lea, atît în Țara Românească cît și în Moldova, funcționa o instituție cu același rol, *brodină*, *brudină*, numită așa de la cuvîntul slav *brod* care înseamnă ‘vad’, similară cu *podăritului*, deservită de *podari*, termen slav care denumea pe cei care conduceau un pod umblător, v. *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu, București, 1988, p. 60 și p. 366. Este de reținut și menționarea acelor *nautai*, locuitori ai malurilor Dunării, în timpul unei expediții a avarilor lui Baian împotriva slavilor, v. Nicolae Iorga, *Le Danube d’Empire*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924, p. 16-17.

de negăsit în dicționarele noastre pînă la DLR citat²². Acceptarea unui împrumut românesc și nu sîrb în turcă ar explica prezența termenului *vozarlık* în legătură doar cu schelele ronești și bulgărești de la Dunăre, cu precizarea că un cuvînt *vozar* nu este atestat și în bulgară. Această propunere etimologică implică însă clarificarea altor întrebări, în primul rînd a originii denumirii *vozar*. Va fi fost acesta un împrumut din sîrbă în română (sau invers) și din una din aceste limbi în turcă? DLR consideră necunoscută etimologia cuvîntului *vozar*, dar aceasta apare cu claritate în baza v. sl. *voz* pe care însă autorii DLR nu au văzut-o, din cauza sensurilor aparent incompatibile ale bazei și derivatului. Substantivul vechi slav, probabil existent și în slava comună, fiind apropiat de termeni corespunzători din lituaniană, islandeză, greacă veche și gotică, avea sensul general ‘vehicul’, ‘car’, ‘căruță’²³. El se găsește în toate limbile slave (rus. *воз*, ucr. *віз*, bg. *воз*, scr. *voz*, sloven. *vôz*, ceh. *vůz*, slovac. *voz*, pol. *wóz*)²⁴, cu formă aproape identică și cu înțelesuri similare, unele specializate sau metaforice (de pildă, pentru desemnarea constelațiilor Carul Mare și Carul Mic sau Ursa Mare și Ursa Mică, în rusă, ucraineană, polonă și slovenă). Interesează în această discuție îndeosebi restricțiile de sens și sensurile specializate care s-au produs în limbile slave și care s-au propagat și în română. În rusă, de exemplu, *воз* înseamnă, figurat, și ‘grămadă, mulțime, noian, puzderie’²⁵, prin metonimie (conținutul divers al încărcăturii unui car sau furgon), iar în unele graiuri sensul s-a extins, cuvîntul desemnînd și un convoi de vase remorcat²⁶ (pe un fluviu). În sîrbocroată, găsim derivate cu sensuri ce interesează în această discuție: *vozač* și *vozar*, însemnînd ‘căruțaș, vizitiu, vatman, luntraș, vîslaș’, *vozarina* ‘taxa de transport’ și ‘navlu/navlon’ (chiria pentru utilizarea unui vas particular de transport, costul transportului de persoane și mărfuri, taxa pentru această activitate pe un fluviu). De asemenea, în slovacă *vozar* și *voziar* înseamnă ‘căruțaș’. Derivatul verbal în rusă *возить* ‘a duce, a transporta lucruri sau călători’ păstrează sensul bazei

²² Singurul dicționar în care mai este înregistrat termenul *vozar* (secolul al XVIII-lea), dar numai cu sensul ‘căruțaș’, este cel al lui Ioan Morariu, *8500 de termeni istorici și arhaisme. Dicționar*, Bacău, Editura EduSoft, 2008.

²³ Československá Akademie Věd, Slovanský Ústav, *Slovník jazyka staroslověnske'ho. Lexicon linguae paleoslovenicae*, 5, Nakladatelství československe' Akademie Víd, Praha, 1962.

²⁴ Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I, Москва, 1964; Б. Д. Гринченко, *Словарь украинского языка*, Державне видавництво України, 1925; *Болгарско-русский словарь*, составил проф. С.Б. Бернштейн, Москва, 1953; Dorin Gămulescu, Marco Jivković, *Dicționar sîrbocroat - român*, București, Editura Științifică, 1970; *Slovník slovenského jazyka*, V. diel, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1965; *Польско-русский словарь*, под редакцией М.Ф. Розвадовской, Москва, 1958; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970.

²⁵ Gh. Bolocan, Tatiana Voronțova, Elena Șodolescu-Silvestru, *Dicționar rus-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

²⁶ *Словарь русских народных говоров...*, Издательство „Наука”, Ленинград, 1970.

substantivale²⁷, iar în sîrbocroată *voziti* înseamnă ‘a conduce un vehicul’. Dictionarele-tezaur ale limbilor slave sau glosarele dialectale, la care nu am avut acces, ar putea aduce precizări asupra dezvoltărilor semantice din aceste limbi în corelație cu cele din limba română. În acest sens, verbul *a vozî* ‘a aduna la un loc (multe lucruri de același fel), a îngrămădi’, înregistrat de Arthur Gorovei în Munții Moldovei²⁸, este puțin probabil un derivat din *a găvozî* ‘a vîrî, a ascunde într-o bortă’, de la *găoadză*, așa cum credea Giorge Pascu²⁹, ci, mai curînd, atestă indirect circulația regională a unui cuvînt *voz* (*voj*), acela care în graiurile de sud-vest ale dacoromânei are sensul ‘cadă mare în care se pun fructele la fermentat’, căci într-un asemenea vas mare se pun la grămadă fructe, pentru fermentare, precum și într-un vehicul se pot pune diverse lucruri, bagaje, un calabalîc, un agarlîc, ca în vozărcile de la Dunăre. Termenul *voz* a atras atenția Lidiei Sfirlea³⁰, care însă a admis explicația lui Th. Capidan, acesta semnalînd arom. *voză* ‘sticlă (de apă)’, ‘botă’, împrumutat din alb. *voze*, cu același înțeles³¹.

O chestiune incertă rămîne aceea de a ști dacă rom. *vozar* este un derivat de la rom. *voz* sau este împrumutat din scr. *vozar*, căci în această limbă există, ca și în română, sufixul *-ar* care derivă nume de agent de la verbe și, îndeosebi, de la substantive³². Nici filiera sîrbocroată → turcă → română sau sîrbocroată → română → turcă nu este exclusă. Considerăm mai probabilă această ultimă posibilitate, fiindcă în română nu este atestat termenul *voz* cu sensul ‘ambarcațiune’, care să explice apoi derivatul *vozar*.

Nu cunoaștem o etimologie pentru toponimul *Vozie*, numele medieval românesc al fostului castel genovez Lerici, apoi al tîrgului, cu cetate, Oceakov (azi oraș în Ucraina) de la intrarea din Marea Neagră în limanul Niprului. Fortificația a fost cucerită de moldoveni în 1455, apoi de tătarii din Crimeea, de turci, în 1538, și a intrat în stăpînire rusească în anul 1788. Referințele la cetatea *Vozia* sînt numeroase în izvoarele documentare românești, dar ne interesează aici acele informații care aruncă o lumină semnificativă asupra activității comerciale din acest port strategic și care pot motiva etimologia pe care o propunem. Aici, soseau în anul 1764 mai multe convoaie de plute de cherestea trimisă de la Orhei la *Vozie*, prin limanul Nistrului, de unde erau tractate de caiace pe mare³³. O sumă mare s-a plătit în același an pentru un navlon de la Acherman (Cetatea Albă) pînă la *Vozie*, pentru cherestea³⁴. Tot pe

²⁷ *Dicționar rus-român*, Gheorghe Bolocan, Tatiana Voronțova, Elena Șodolescu-Silvestru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

²⁸ *O samă de cuvinte din Munții Sucevei*, în „Șezătoarea”, II, p. 44.

²⁹ *Despre cimilituri. Studiu filologic și folkloric*, Partea I, Iași, 1909, p. 234.

³⁰ *Aspecte ale lexicului graiului din Valea Sebeșului*, în CL, VI, 1961, p. 124.

³¹ *Raporturile româno-albaneze*, în DR, II, 1922, p. 553.

³² A. Meillet, A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1924, p. 144, 150.

³³ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I (1763-1784), editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 284.

³⁴ *Ibidem*, p. 361.

mare erau trimise lemne și cărbune, precum și făina Voziei adusă la Isaccea din mai multe ținuturi moldovenești în 1786³⁵. Dacă asemenea activitate a durat secole de-a rândul, nu numai pe mare, ci pe Nipru, putem presupune că *Vozia* a fost creat ca toponim rusesc (*voz* + suf. *-ja*), motivat de situarea acestui port ca *punctum terminus* pentru convoaiele (*voz*) de plute și dubase care transportau mărfuri coborâte pe cele două mari râuri continentale și destinate prioritar Țarigradului.

Bibliografie selectivă

Beldiceanu, Nicoară, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566), Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, Londra, 1976, p. 73-90.

Beldiceanu, Nicoară, *Le vozarlık: une institution ponto-danubienne*, din „Süd-Ost Forschungen”, (München), 32, 1973.

Codrescu, Th., *Uricaru*, XIX, Iași, 1891.

Condica Vistieriei Moldovei la 1803, editor Corneliu Istrati, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010.

Popescu, Anca, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbencilik-ul*, în „Studii și materiale de istorie medie” (SMIM), XXVIII, 2010.

Popescu, Anca, *Toponimii multiple în sancak-ul Silistra (sec. al XVI-lea)*, în SMIM, XXIX, 2011.

Sămile Vistieriei Țării Moldovei, I (1763-1784), editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010.

Vistieria Moldovei, condica 263/1831 (Reghistrurile ciastilor orașului Galați), f. 9 r. și 123 r, la Arhivele Naționale Iași.

³⁵ *Ibidem*, II (1786-1798), p. 189, 200, 207.